

ROMA HUKUKUNDA TOPRAK SİSTEMİ VE TARIM REFORMU GİRİŞİMLERİ

(Roman Ground System and Land Reform
Attempts in Roman Law)

Doç. Dr. Murat AYDOĞDU*

ÖZET

Roma toprak sistemi hukukun hemen her alanında olduğu gibi toprak hukuku sistemimize de etki eden unsurlar içermektedir. Bu nedenle günümüzde yapılan toprak reformlarının ve toprağın bölünmesini engellemeye yönelik önlemlerin daha iyi anlaşılabilmesi için Roma toprak sisteminin incelenmesi özel önem arz eder. Roma'da ilk dikkat çekici unsur, Roma'daki toprak reformuna yönelik çabaların Tiberius kardeşlerin hayatına mal olmasıdır. Günümüzde de toprakla ilgili her çaba benzer tepkilerle karşılaşmaktadır. Roma'daki toprak reformuna yönelik çabaların iyi anlaşılması, günümüzdeki çabalara da ışık tutacak niteliktedir.

Anahtar kelimeler: Roma toprak sistemi, toprak reformu, toprağın bölünmesi, arazi hukuku, toprak hukuku.

Abstract

Roman ground system contains elements which effects real property law. For this reason, in order to understand land reform and prevention of a land division, one should examine the Roman ground system. The first remarkable element in Rome is, land reform attempts caused the death of Tiberius siblings. Nowadays, each attempt which is about land reform encounters similiar reactions. A better understanding of the land reform attempts in Rome will help to enlighten todays attempts.

Keywords: Roman ground system, land reform, land division, real property law, land law.

GİRİŞ

Roma toprak sistemi hukukun hemen her alanında olduğu gibi toprak hukuku sistemimize de etki eden unsurlar içermektedir. Bu nedenle günümüzde yapılan top-

* D.E.Ü. Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Anabilim Dalı.

rak reformlarının ve toprağın bölünmesini engellemeye yönelik önlemlerin daha iyi anlaşılabilmesi için Roma toprak sisteminin incelenmesi özel önem arz eder. Roma'da ilk dikkat çekici unsur, Roma'daki toprak reformuna yönelik çabaların Tiberius kardeşlerin hayatına mal olmasıdır. Günümüzde de toprakla ilgili her çaba benzer tepkilerle karşılaşmaktadır. Roma'daki toprak reformuna yönelik çabaların iyi anlaşılması, günümüzdeki çabalara da ışık tutacak niteliktedir.

Roma Hukukunda Toprak Sistemi ve Tarım Reformu Girişimleri

Roma cumhuriyet tarihinde "Tiberius Sempronius Gracchus" çocukları olan "Tiberius Gracchus" ve "Caius Gracchus", hayatlarına mal olan ilk toprak reformunu yapmaları itibariyle önemli bir yer edinmiştir¹.

M.Ö. 753 yılında Romulus tarafından kurulduğu kabul edilen Roma imparatorluğu'nda² ilk önceleri bugünkü anlamıyla mülkiyet değil de hakimiyet kurmaya yönelik "manus (el)" kelimesinden türetilen "mancupium" kelimesi kullanılmaktaydı. Daha sonraları Cumhuriyet döneminde "dominium" ve "proprietas" kelimeleri kullanılmaya başlanmıştır³. Özellikle M.S. III. yüzyılda "proprietas" terimi "eyalet arazisi" (provincia) mülkiyetini ifade etmiştir. M.S. V. yüzyılda (özellikle Justinianus kanunlarında) ise bu terim eşya mülkiyetini ifade etmek üzere kullanılmıştır⁴. Romanın ilk kurulduğu dönemde, her aileye eşit toprak dağılımı esası geçerliydi. Zamanla fethedilen toprakların artması ve özellikle verimli olan toprakların Roma kamu toprağı (ager publicus) sayılması sonucu, büyük işletmelerin (latifundium⁵) sayısı artmış, zengin olanlar (patricius'lar, aristokratlar) küçük toprak sahibi ailelerin

¹ Bazı kaynaklarda, "Tiberius" için babasının adı kullanılır. Oysa biz o dönemi en iyi (ilk ağızdan) anlatan PLUTARKOS'un değindiği gibi, "Tiberius Sempronius Gracchus"u, toprak reformunu yapan Tiberius'un babası olarak nakletmeyi uygun görüyoruz. Bk. PLUTARKOS, s.1.

² Aslında Roma tarihi üç döneme ayrılır. 1) Krallık (M.Ö.753-M.Ö.510, Regnum), 2) Cumhuriyet (M.Ö.510-M.Ö.27, Res publica), 3) İmparatorluk (M.Ö.27-M.S.565). Bu sonuncu dönem ise ilk İmparatorluk dönemi (Prinzipatus, M.Ö.27-284) ve son ilk İmparatorluk dönemi (Dominatus, M.Ö.284-565) olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu anlamda M.Ö.753 tarihinde kurulan Roma Krallığı'dır denilebilir. Bk. HAUSMANINGER/SELB, s.3; KASER, Röm.Recht, s.1 vd.; KASER, Geschichte, s.74 vd.; LEE, s.3 vd.; LIEBS, s.17 vd.; MAYER-MALY, s.9; SÖLLNER, s.17; WALDSTEIN/RAINER, s.2; SCHWIND, s.6 vd. ile s.50 vd.; TAHİROĞLU/ERDOĞMUŞ, s.2.

³ Bu kavramların anlamı için bk. BERK, s.4 vd. ile s.39-40; TAHİROĞLU, s.10 vd.; ERDOĞMUŞ, s.36 vd.; HAUSMANINGER/SELB, s.140; HONSELL, s.56-57; LIEBS, s.148 vd.; MAYER-MALY, s.60 vd.; MANTHE, s.19-20; SCHWIND, s.205-206; KOSCHAKER/AYİTER, s.115 vd.

⁴ TAHİROĞLU, s.13-14 ile s.36-37; BERK, s.39.

⁵ Bu kelime, "Latium" (büyük), "fundus" (çiftlik) kelimelerinden birleşiminden oluşmaktaydı. Bk. ÖZYÜKSEL, s.8.

(pleb'lerin) topraklarını alarak kendi topraklarını büyütmüşler⁶. Bu anlamda Roma toprak sistemi feodaliteye ilham kaynağı olacak bir nüve içermektedir⁷.

M.Ö. II. Yüzyıla kadar kamu arazisinin işlenmesi bir ihtilafa yol açmamış, bu tarihten sonra küçük çiftçiler, tahıl tarımının yerini alan hayvancılık ve mercacılık için yeterli sermayeleri olmadığından topraklarını terk edip merkeze doğru gelmeye başlamış, bu topraklara ise zengin ve nüfuzlu aileler yerleşmeye başlamıştır. Büyük savaşlarda köylü sınıfının savaşmak zorunda kalması ve topraklarını terk ederek savaşta ölümü, çok sayıda arazinin sahipsiz kalmasına ve bunlara da zengin kişilerin el koymasına yol açmıştır. Bu gibi nedenlerle baba hakimiyetine dayanan küçük arazilere (fundus) veya aile malvarlığına (Fideicommissum)⁸ dayalı üretim, pazar için spekülatif üretim yapabilen büyük çiftliklere veya malikanelere (latifundium) dayalı üretime dönüşmüştür. Arazi, kamu arazisi (ager publicus) ve özel arazi (ager privatus) olarak ikiye ayrılmış, ancak özel arazilerin kapsamı çok sınırlı olduğundan kamu arazileri üzerinde tarım yapılmıştır. Kamu arazisinin kuru mülkiyeti Devlete, intifa hakkı işgal edene tanınmaktaydı⁹.

Roma'da toprakları işleyenler veya sahip olanlar aile babası (pater familias) egemenliğine bağlı olarak aile işletmesi (heredium) şeklinde olduğundan toprakların bölünmesi diye bir sorun söz konusu olmuyor, mülkiyet veya topraklara tasarruf etme aile işletmelerine kalıyordu¹⁰. Bu nedenle toprakların bölünmesini engellemek amacıyla mirasçılara özgüleme diye bir kavram da yoktu. Sadece ailenin genişlemesi nedeniyle toprakların yetersiz kalması yüzünden daha büyük topraklara sahip olma ve yeni topraklar elde etmek amacıyla fetih yapılması ihtiyacı hissediliyordu¹¹.

Zengin kesimin (patricius) kamu arazisi üzerinde eşitliğe aykırı şekilde geniş hakları olmuştur. M.Ö. 104 yılında tribün olan Marcus Phillippus yaptığı nüfus

⁶ KILIÇBAY, s.11-12 ve s.23-24; ÖZYÜKSEL, s.7-9. Roma toprak sisteminin ve üretim tarzının ayrıntısı için bk. KILIÇBAY, s.9 vd. ile s.67 vd.

⁷ Bu açıdan Feodal üretim tarzının başlangıcının Batı Roma toprak sistemi ile başlatılması şaşırtıcı değildir. Bk. KILIÇBAY, s.9 vd., özellikle s.170.

⁸ Aile fideikommi ile daha çok bir malın aileden aileye (soydan soya) kalmasına dayalı malvarlığı (familia pecuniaque) veya vasiyet kastedilir. Temeli Roma'da olan "aile fideikommi", hukuk sistemimizde -Türk-İsviçre hukukunda- yasaklanmıştır (TMK. 372/II). Gerçekten de aile fideikommi, Roma'da da görüldüğü üzere soylu sınıfın oluşmasına ve sınıflar arası çatışmalara yol açmaktadır. Roma hukukunda aile fideikommi, güvene dayalı vasiyetnamelerle (Fideicommissum hereditatis) sağlanmıştır. Roma hukuku için bk. MANTHE, s.77 vd., özellikle s.81; KASER, Röm.Recht, s.104 vd. ile s.344 vd.; SCHWIND, s.394 vd.; KOSCHAKER/AYİTER, s.409 vd. Türk hukuku için bk. SEROZAN/ENGİN, §4, N.172.

⁹ CİN/AKYILMAZ, s.7; GÜRİZ, s.26-27; TATAR, s.33; TAHİROĞLU, s.16-17, s.22-23 ile s.38-39; BERKTAY, s.208-209.

¹⁰ Pater familias'a bağlı mirasçılık için bk. MANTHE, s.48 vd.

¹¹ CİN/AKYILMAZ, s.9-10; GÜRİZ, s.27; BERK, s.39; TATAR, s.33; TAHİROĞLU, s.11 ile s.23-24.

sayım sonrası değindiğine göre, Roma tarımsal toprakları sadece 2.000 zengin aile (patrici) arasında bölüşülmüş idi¹². Bu durum çeşitli iktisadi ve siyasi çalkantılara sebep olmuş, durumu düzeltmek isteyenler bunu hayatıyla ödemiştir¹³. Gerçekten de bu dönemde Tiberius Gracchus¹⁴, M.Ö. 133 yılında Roma Senatosu'na halk temsilcisi (Tribunus) seçildiğinde, kimse beş yüz yıllık Roma Cumhuriyeti'nin çöküşünün başlayacağını ve yüz yıl içinde bir diktatörlüğe dönüşeceğini, Roma Cumhuriyeti'nin bitip Roma İmparatorluğu'nun başlayacağını bilmiyordu¹⁵. Tiberius, Romalı zenginlerin topraklarının belli bir kısmının alınmasını ve toprağı olmayan insanlara dağıtılmasını teklif etmiş ve tarihin bilinen ilk toprak reformunu başlatmıştı; fitilini yaktığı siyasi isyan bir cumhuriyetin sonunu getirecek ve binlerce yıl insanları etkileyecek olan bir kavram yaratacaktı, ölümü çıkarlarını tehdit ettiği senato üyesi zengin toprak sahiplerinin elinden olmuştur¹⁶. Gerçekten de Roma'da mülkiyet dağılımındaki adaletsizlik eski Yunan'dakinden daha fazla olmuştur¹⁷. Roma'da çalışma gücü kölelere dayanmakta ve köleler çok ağır koşullarda çalışmaktaydı¹⁸. Hem toprak dağılımın-

¹² KILIÇBAY, s.16. Ayrıca o tarihte 900.000 fakir Roma vatandaşı (pleb) ve 10.000 endüstrici ve büyük tüccar (equestrusa) bulunmaktaydı. Batı Roma'da köle nüfusu ise inanılmaz bir şekilde 21 milyon idi. Bu nedenle günde 10.000-20.000 kölenin satıldığı köle pazarları oluşmaktaydı. KILIÇBAY, s.21; ÖZYÜKSEL, s.11.

¹³ TATAR, s.33-34; TAHİROĞLU, s.38-39; UMUR, Roma, s.37-38.

¹⁴ Tiberius, M.Ö. 163 yılında etkin bir politikacı ve asker olan "Tiberius Sempronius Gracchus" ve Afrikalı Cornelia çiftinin ortanca oğlu olarak dünyaya gelir. Ailesini oldukça zengin ve "soylu" olarak tanımlamak mümkündür. Tiberius daha çocukken ölen asker babasının hatırı sayılır miktarda toprağı vardır. Babası gibi asker olarak hayata atılan Tiberius, Kartaca savaşındaki başarısı sonrasında İspanya cephesine gönderilir, ama İspanya'da işler beklediği gitmez. Ordusu İspanyollar tarafından bozguna uğrattılır. Önünde iki seçenek vardır, savaşarak ve çok sayıda kayıp vererek geri çekilmek veya İspanyollar ile barış anlaşması yaparak ordusunu kurtararak geri dönmek. Tiberius, ikinci yolu seçer, 20.000 askerinin hayatını kurtarır ve barış anlaşması imzalayarak Roma'ya geri döner ama bu insancıl tutumu, hiç bir takdirde barbarlarla barış imzalamayan Roma Ordusu'nu zayıf gösterdiği gerekçesiyle ordudan uzaklaştırılır. Bundan sonra politikaya atılır. Bu konuda bk. PLUTARKHOS, s.1-2; <http://dogu-roma.blogspot.com.tr/2012/03/tiberius-gracchus-ilk-toprak-reformu-ve.html>, et.03.08.2015.

¹⁵ PLUTARKHOS, s.4.

¹⁶ LEE, s.9; HAUSMANINGER/SELB, s.11; <http://dogu-roma.blogspot.com.tr/2012/03/tiberius-gracchus-ilk-toprak-reformu-ve.html>, et.03.08.2015.

¹⁷ Örneğin Eski Yunan Atina'sında nüfus daha az olmasına karşın 15.000 mülk sahibi olduğu halde Roma'da 2.000 mülk sahibi olduğu bilinmektedir. Bk. GÜRİZ, s.28. Eski Yunan'daki toprak ve mülkiyet sistemi için bk. BERKTAY, s.180 vd.

¹⁸ Köleler hakkındaki düşünceler ve uygulamalar çok kötüdür. Hatta en bilindik düşünürler (Aristo, Platon gibi) bile köleler hakkında olumsuz düşünüyordu. Örneğin Aristo, köleleri insan değil bir eşya, canlı alet olarak görmekte, onların doğuştan köle olduğunu belirtmektedir. Keza Varro, M.Ö. I. Yüzyılda köle sahipleri için yazdığı tarım el kitabında, aletleri üçe ayırmakta, köleleri çalışma gücü olan aletler sınıfına sokmakta, Çiçero'da aletleri sesli ve sessiz (instrumentum mutum ve instrumentum vocale) olarak ikiye ayırarak köleleri sesli alet olarak nitelendirmektedir. Tarihçi Plutarchos da "köleleri yönetme sanatı" hakkında yazdığı kitapta benzer düşünceler ileri sürmektedir. Bk. BERKTAY, s.219-220.

daki adaletsizlik hem de kölelere yapılan kötü muameleler, zaman zaman kölelerin¹⁹ de katıldığı isyan ve ayaklanmalara yol açmıştır²⁰.

M.Ö. 133 yılında halk Meclisine “Tribunus” olarak seçildiğinde, savaşlarda kazanılan, sözde devlete ait ama aslında senato üyesi zengin toprak sahiplerince kullanılan arazilerin toprak sahibi olmayan fakir insanlara belli kurallar çerçevesinde dağıtılmasını öngören bir yasa teklifi getirir (“Lex Sempronia Agraria” kısaca “Lex Agraria”) ve yapılan oylamada bu teklifi halk Meclisinin (consilium plebis)²¹ büyük desteğiyle kabul edilir²². Bu yasaya göre, bir vatandaş 125 hektardan (Roma ölçüsüyle 500 “iugura”dan) daha fazla toprağı mülk edinmezdi²³. Bunun üzerindeki topraklar her biri 71/2 hektarlık küçük çiftlikler halinde toprakları olmayanlara dağıtılacak, bu topraklar bölünemeyecek ve satılamayacak, işlemesi babadan oğla geçecekti²⁴. Bu amaçla üç kişiden oluşan bir komisyon kurulacaktı. Askerler de Tiberius’u desteklemektedir, uzun yıllar süren seferlere giden askerlerin toprakları yokluklarında zengin toprak sahipleri tarafından işgal edilmekte, askerler İtalya’ya geri döndüklerinde topraksız kalmaktadır; Tiberius’un yasası onları toprak sahibi yapmaktadır. Halkta büyük sevinç yaratan bu yasa devletin sahibi görünen toprak sahibi senatörlerin hiç hoşuna gitmez. Her geçen gün Tiberius’un arkasındaki halk desteği artarken, Devlet içinde düşmanları da aynı hızla artar. Tiberius’un başını çektiği reformistler ve yine Tiberius gibi bir parti lideri olan “Marcus Octavius”un başını çektiği muhafazakarlar

¹⁹ Roma’nın gücü, asıl olarak fethedilen topraklara ve burada elde edilen esirlerin köle olarak sayılmasından gelmekteydi. Ancak zamanla anlaşıldı ki köleler çok verimsiz çalışmakta ve toprağı tam anlamıyla verimli olarak işlemekten uzaktılar. Roma’yı köleci uygarlığın doruğu olarak tanımlayan görüş için bk. BERKTAY, s.196 vd.

²⁰ En bilinen ayaklanma, köle Spartacus’un M.Ö. I. yüzyılda (71 yılında) çıkardığı ayaklanma olarak kaydedilir. Bk. GÜRİZ, s.28. Bu ayaklanmanın bastırılmasıyla binlerce köle çarımına gerilir. Bk. ÖZYÜKSEL, s.17. Çarımına gerilen köle sayısının 6.000 olduğu görüşü için bk. BERKTAY, s.222-223.

²¹ M.Ö. 753 yılında Roma kurulduğunda iki sınıf bulunuyordu. Halk (plebs) ve soylular (patricius). Her türlü seçme seçilme, ticaret yapma vb. vatandaşlık hakkı soylulara aitti. Varlıklı kesimin kurduğu Senato (senatus) ülkenin tüm kararlarını alma hakkına sahipti. M.Ö. V. Yüzyıl başlarında Roma’da Cumhuriyet dönemine geçildiğinde sınıfsal farklılığa karşı çıkmalar artmış, sonunda soyluların kabulüyle plebsler de on temsilciden oluşan kendi meclislerini (concilium plebis) kurmuştur. Bu Meclise seçilen temsilcilere ise “Tribini plebis” veya “Tribunus” denmekteydi. Bk. LEE, s.3; KASER, s.31 vd.; PLUTARKHOS, s.2-3; HAUSMANINGER/SELB, s.4-5 ve s.7; MAYER-MALY, s.10 vd.; MANTHE, s.11 vd.; WALDSTEIN/RAINER, s.20-21 ve s.3; UMUR, Roma Tarihi, s.82; CİN/AKYILMAZ, s.7-8; TÜRKOĞLU, s.273-274, dn.79-80; TAHIROĞLU/ERDOĞMUŞ, s.8 ve 12.

²² PLUTARKHOS, s.3 ve 5; TAHIROĞLU, s.39; UMUR, Roma, s.37; YELÖZER, s.18.

²³ PLUTARKHOS, s.5. Bununla birlikte BERKTAY, daha farklı rakamlar vermektedir. BERKTAY’a göre, çok önce, M.Ö. 367 yılında çıkarılan bir başka Yasayla, bir yurttaşın 500 akr’dan (yaklaşık 2200 dönüm) fazla kamu toprağı edinmeyeceği kabul edilmiş, Tiberius ise bu Yasayı tekrar canlandırmak amacıyla M.Ö. 133 yılında, özel kişilerin eline geçmiş 500 akr üzerindeki kamu topraklarının alınarak hür vatandaşlara dağıtılmasını teklif etmiştir. Bk. BERKTAY, s.205 ve s.221-222.

²⁴ PLUTARKHOS, s.5.

olarak senato ikiye bölünür. Tiberius, Octavius'u veto hakkını suistimal ettiğini öne sürerek muhafazakar partinin başından uzaklaştırmayı başarır²⁵.

Tiberius bir yıllık görev süresinin sonunda aslında yasak olmasına karşın tekrar seçilmek için Roma'nın işgal ettiği Bergama Krallığı'ndan gelen savaş ganimetini; toprak reformunu finanse etmek amacıyla kullanmayı, askerlik süresini kısaltmayı, sadece senatörlere ait olan davalarda juri olma hakkının herkese tanınmasını ve işgal edilen topraklarda yaşayan ve vatandaşlık hakkı olmayan "yabancı"ların Roma vatandaşlığına kabulünü öneren yasa tasarılarını da senatoya sunmayı vaat eder. Eğer tekrar seçilirse Tiberius'un reformları toprak reformuyla sınırlı kalmayacaktır, başka konularda da demokratikleşme vaat etmektedir²⁶. Tarım yasasının çıkarılmasından bir yıl sonra, Tiberius'un Tribunos seçilmesi amacıyla oylamasının olduğu gün (M.Ö.132) senatoda olağandışı bir gerginlik vardır. Senatörlerden biri, Tiberius'un kendini tiran (zorba kral) ilan ettirmek istediğini haykırınca ortalık karışır, çıkan arbedede dışarıda bekleyen taraftarlarına rağmen senatonun içinde toprak sahibi muhafazakar senatörler tarafından dövülerek öldürülür. Ölümünün hemen ardından Senato tarafından çıkarılan bir kararla (senatus consilium ultimum) tüm Senato yetkileri bir kişiye altı aylığına (Dictator'a) devredilir²⁷ ve Tiberius yandaşları da (yaklaşık 300 kişi) kurulan mahkemelerde yargılanarak ölüm cezasına çarptırılır; ancak yasaları yürürlükte kalır. İlginçtir ki Tiberius'un toprak reformu için kurduğu komisyonun başına kardeşi Gaius geçer²⁸. Ölümünden yaklaşık on yıl sonra kardeşi Gaius, Tiberius'un açtığı yoldan ilerler ve reformlara devam etmek ister ama Onun da sonu ağabeyi gibi olur ve zengin toprak sahipleri tarafından öldürülür. Gerçekten ağabeyi Tiberius'un öldüğü (M.Ö. 132) seneden yaklaşık on yıl sonra (M.Ö.123), Tribunos olarak seçilen Gaius, yasak olmasına karşın özel bir yasayla iki defa üst üste seçilmiş, halkı kendisine çekmek için tahıl yasası (Lex frumentia), vergi ve adalet sistemini düzelteren

²⁵ Bunu senatonun bir toplantısında herkesin önünde, biraz da zor kullanarak yapar; bu trajik ve önemli olayın oldukça detaylı bir anlatımı, Octavius'un gözyaşları içinde, arkasında zengin senatörlerle kürsüyü terk edişini, Tiberius'un hayatını yazmış yunan tarihçi PLUTARKOS'un "Hayatlar" adlı kitabında bulunabilir. Bu kitap için bk. PLUTARKHOS, Gracchus Kardeşler, Çev. Sema SANDALCI, İstanbul 2001, özellikle s.33 vd. Ayrıca bk. UMUR, Roma, s.37-38; <http://dogu-roma.blogspot.com.tr/2012/03/tiberius-gracchus-ilk-toprak-reformu-ve.html>, et. 03.08.2015.

²⁶ <http://dogu-roma.blogspot.com.tr/2012/03/tiberius-gracchus-ilk-toprak-reformu-ve.html>, et. 03.08.2015.

²⁷ Tarihte Diktatörlüğün aslında bir meclis kararına dayanarak kurulan Roma'daki olağanüstü dönemleri ifade ettiği görülmektedir. Ünlü Julius Sezar'ın (M.Ö. 100-44) da Roma'da bu yolla iktidara geldiği bilinir. Altı ay boyunca hiç kimse Diktatörün emirlerine karşı gelemez, süre bitince görev sona erer ve Senato yetkiyi tekrar ele alırdı. Bu konuda bk. UMUR, Roma, s.38; UMUR, Roma Tarihi, s.82-83; WALDSTEIN/RAINER, s.32-33; HAUSMANINGER/SELB, s.11; TAHIROĞLU/ ERDOĞMUŞ, s.2 ve s.18-19, dn.32.

²⁸ TOZAN, s.26. Bazı kaynaklarda Gaius'un komisyon üyesi olduğu, ancak Komisyona Tiberius'un kayınpederi olan Licinius Crassus'un geçtiği söylenir. Bk. YELÖZER, s.19-20.

yasalar çıkarmıştır²⁹. Tahıl yasasına göre Roma halkı buğdayı pazar fiyatından daha ucuza alabilecekti. Ancak onun da sonu ağabeyi gibi olmuş, sadece iki yıl sonra M.Ö. 121 yılında üçüncü defa seçilmek istendiğinde, toprak sahibi senatörler tarafından Senato'da çıkartılan karışıklıkta yandaşlarıyla (yaklaşık 3.000 kişiyle) birlikte katledilmiştir³⁰. Gracchus kardeşler tarafından köylülere dağıtılan topraklar, M.Ö. 111 yılında özel mülk haline getirilerek satma yasağı kaldırılmış, fakir halk toprağını zengin kesime (patricius'lara) satmaya başlamış ve yine aynı durum gerçekleşmiş, geniş topraklara (latifundium'lara) sahip kesim artmıştır³¹. Tiberius'un başlatmış olduğu toprak reformu denemesi, kurduğu kolonilerle ve yayılmacı politikasıyla inanılmaz bir büyüklüğe ulaşmış, dev ülkeleri ve onun yarattığı büyük gelirleri hala bir küçük şehir-devlet'in yasalarıyla yönetmeye çalışan Roma Cumhuriyeti'nin ve Senatosu'nun sonunu getirmiştir. Tiberius'un başlattığı hareket toplu bir huzursuzluğa ve yaklaşık yüz yıllık bir iç savaşa sebep olmuş, Cornelius Sulla ve Gaius Julius Sezar gibi askerler, darbelerle senatoyu feshetmişler ve en nihayetinde Gaius Julius Augustus 1453 yılına kadar sürecek Doğu Roma imparatorluğunu ilan etmiş ve geri dönmeyecek biçimde kurumsallaştırmıştır³².

Kısaltmalar

AÜDTCF-TB	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi- Tarih Bölümü
e.t.	erişim tarihi
İÜ	İstanbul Üniversitesi
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
vd.	ve devamı (diğerleri)

KAYNAKÇA

- BERK, Z.Bengi : Roma Hukukunda Mülkiyet Hakkının Kazanılması, Ankara 2012.
- BERKTAY, Halil : Kableden Feodalizme, İstanbul 1983.
- CİN, Halil/AKYILMAZ, Gül : Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni, Konya 1995.
- ERDOĞMUŞ, Belgin : Roma Eşya Hukuku, İstanbul 2012.
- GÜRİZ, Adnan : Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu, Ankara 1969.
- HAUSMANINGER, Herbert/SELB, Walter : Römisches Privatrecht, Wien-Köln-Weimar 2001.

²⁹ Bu yasalar ve Gaius'un reformları için bk. TOZAN, s.26.-27; PLUTARKHOS, s.61 vd.; YELÖZER, s.20.

³⁰ PLUTARKHOS, s.6-7 ve s.97; UMUR, Roma, s.38-39.

³¹ PLUTARKHOS, s.7-8.

³² PLUTARKHOS, s.7-8; <http://dogu-roma.blogspot.com.tr/2012/03/tiberius-gracchus-ilk-toprak-reformu-ve.html>, et. 03.08.2015.

- HONSELL, Heinrich : Römische Recht, Berlin-Tokio 2002.
- KARADENİZ-ÇELEBİCAN O.: Roma Hukuku, Tarihi Giriş, Kaynaklar, Genel Kavramlar, Kişiler Hukuku, Hakların Korunması, Ankara 2006.
- KASER, Max : Römische Rechtsgeschichte, Göttingen-Ruprecht 1986 (Geschichte).
- KASER, Max : Römisches Privatrecht, Ein Studienbuch, München 1989 (R m. Recht).
- KOSCHAKER, Paul /AYİTER, Kudret : Modern  zel Hukuka Giriş Olarak Roma  zel Hukukunun Ana Hatları, İzmir 1993.
- KILIÇBAY, M. Ali : Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı  retim Tarzı, Ankara 1982.
- LEE, R.W. : Öğrenciler İçin M. .753'ten M.S. 1948'e Kadar Roma Hukuku, Tarihi Bir Bakış, ev. Serpil ALTOP, İstanbul 2002.
- LIEBS; Detlef : Römisches Recht, Ruprecht 2004.
- MANTHE, Ulrich : Geschichte des Römischen Rechts, München 2003.
- MAYER-MALY, Theo : Römisches Recht, Wien-NewYork 1999.
- ÖZYÜKSEL, Murat : Feodalite ve Osmanlı Toplumunu, Bursa 1989.
- PLUTARKHOS: Gracchus Kardeşler, ev. Sema SANDALCI, İstanbul 2001.
- SCHWIND, Fritz : Römisches Recht, I, Geschichte, Rechtsgang, System des Privatrechts, Wien 1950.
- SEROZAN, Rona /ENGİN, Baki İlkey : Miras Hukuku, 4. Baskı, Ankara 2014.
- SÖLLNER, Alfred : Einführung in die römische Rechtsgeschichte, München 1996.
- TAHİROĞLU, Bülent : Roma Hukukunda Mülkiyet Hakkının Sınırları, İstanbul 2001.
- TAHİROĞLU B./ERDOĐMUS B.: Roma Hukuku Dersleri, Tarihi Giriş, Genel Kavramlar, Usul Hukuku, İstanbul 2003.
- TATAR, Dilara Buket : Mülkiyet ve Fikri Mülkiyetin Felsefi Temelleri, Ankara 2014.
- TOZAN, Murat : Gaius Gracchus'un Politik Hedefleri ve Phrygia ile Lykaonia'nın Asia Eyaletine Bağlanması, AÜDTCF-TB, Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 33, Yıl:2014, Sayı: 55 s.23-44.
- TÜRKOĞLU, Gökçe : Roma Cumhuriyet ve İlk İmparatorluk Dönemlerinin İdari Yapısı, DEÜHFD, C:11, S:2, Y:2009, s.251-289 (Basım Yılı:2011).
- UMUR Ziya : Roma Hukuku Ders Notları, İstanbul 1999 (Roma).
- UMUR Ziya : Roma Hukuku, Tarihi Giriş- Kaynaklar, Umumi Mefhumlar, Hakların Himayesi, İstanbul 1974 (Roma Tarihi).
- WALDSTEIN, Wolfgang/RAINER, Michael : Römische Rechtsgeschichte, München 2005.
- YELÖZER, Sera : Roma Cumhuriyet Dönemi Sınıf Mücadeleleri, Roma Tarihi Semineri, s. 1-22 (www.academia.edu/4675860/Roma_Cumhuriyet_D%C3%B6nemi_S%C4%B1n%C4%B1f_M%C3%BCadeleleri) e.t.03.08.2015).

İnternet kaynakları

http://www.acikders.org.tr/file.php/102/Lectures/Not_10.pdf (e.t.03.08.2015).

<http://dogu-roma.blogspot.com.tr/2012/03/tiberius-gracchus-ilk-toprak-reformu-ve.html> (e.t.03.08.2015).